

Vaccine: Socio-Cultural Perspective (રસી: સામાજિક-સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિકોણ)

ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપુત

સારાંશ :- રસી એ જે-તે રોગચાળા સામે માનવ અસ્તિત્વને ટકાવી રાખનાર અગત્યનું સંસાધન છે. ઐતિહાસિક દ્રષ્ટીએ જોઈએ તો, માનવસમાજ અનેક ચેપી રોગોનો સામનો કરતો આવ્યો છે અને હાલ પણ કરી જ રહ્યું છે. આરોગ્ય જાળવી રાખવા, ચેપી રોગોનો ફેલાવો થતો અટકાવવા રસીની શોધખોળ, રસી કાર્યક્રમો, રસીકરણની જાગૃતિ, વિકાસ અને અમલીકરણ શરૂ થયું, જેથી ચેપી રોગકારક જીવાણુઓથી માનવ શરીરને બચાવી શકાય છે. કેટલીક વાર રસીની વિઘાતક અસરો થતા નવા પડકારો ઉભા થાય છે. જેની સામાજિક-સાંસ્કૃતિક અસરો થતી જોવા મળે છે. વર્તમાન સમયમાં મોટાભાગના દેશના લોકો નોવેલ કોરોના વાયરસ મહામારીથી પીડાઈ રહ્યા છે. સમગ્ર માનવસમાજને હચમચાવી નાખનાર ‘નોવેલ કોરોના વાયરસ’ મહામારી એ સમાજના બધા જ ક્ષેત્રોમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવી દીધું છે. ભલે તે ગરીબ હોય કે મૂડીપતિ, ઉચ્ચ વર્ગનો હોય કે મધ્યમ કે નિમ્ન વર્ગનો, શ્વેત હોય કે અશ્વેત – એમ બધા જ સમાજના લોકો પર પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષરૂપે ગંભીર અસરો ઉપજાવી છે. ડિસેમ્બર ૨૦૧૯માં SARS-CoV-2 (Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2) વાયરસના ઉદભવ તથા તેના ઝડપી ફેલાવો થવાથી વૈજ્ઞાનિકોને રસીની જરૂરિયાત જણાઈ. ભારત સરકાર દ્વારા લોકડાઉન (જનતા કફર્યું) લાગુ કરવામાં આવ્યું, અનેક યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવી. રસી જેવી કે, કોવિશિલ્ડ, કોવેક્સીન, સ્પુટનિક-વી પ્રત્યેક નાગરિકને સરળ રીતે મળી રહે તે હેતુથી અનેક અભિયાનો ચલાવવામાં આવ્યા. રસી લીધેલ વ્યક્તિઓ અને રસી ન લીધેલ વ્યક્તિઓ પર અને સમાજના જુદા-જુદા ભાગો જેમ કે, કુટુંબ, લગ્ન, ધર્મ, શિક્ષણ, અર્થવ્યવસ્થા, ધોરણો, મૂલ્યો, પ્રથા-તહેવારો વગેરે પર અસરો થઈ છે. આથી પ્રસ્તુત લેખમાં રસી વિષયક સામાજિક- સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે.

યાવીરૂપ શબ્દો :- રસી, ચેપ, કોરોના મહામારી, માનવ સમાજ, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક.

પ્રસ્તાવના :-

આદિમ યુગથી માંડી આધુનિક વિજ્ઞાન-ટેકનોલોજીનાં યુગ સુધી માનવીએ અનેક પડકારો-યુદ્ધો-મહામારીઓનો સામનો કર્યો છે. તેમ છતાં પોતાની આગવી ઓળખ, સંસ્કૃતિ, રીતરિવાજો, પરંપરા, ધોરણો, મૂલ્યો, કળા-કારીગરી, જીવનશૈલી, ભાષાશૈલી, મનોરંજનાત્મકશૈલીને કેટલેક અંશે જાળવી રાખ્યું છે, તો ક્યાંકને ક્યાંક આ બધા જ સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પરિબલોમાં પરિવર્તન પણ આવ્યું છે. ઔદ્યોગીકીકરણ, શહેરીકરણ, આધુનીકીકરણ, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી, સામાજિક સુધારણા, શિક્ષણ, સંચાર-માધ્યમો અને ખાસ કરીને મહામારીઓ સામે રક્ષણ મેળવવા શોધાતી રસીને કારણે માનવસમાજમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન આવ્યું છે. આંગળીના વેઢે ગણી શકાય તેવી મહામારીઓ જેમ કે શીતળા, પ્લેગ, સ્વાઈન ફ્લુ વગેરેને લીધે કેટ-કેટલાંય લોકો ચેપગ્રસ્ત બન્યા છે.

સૌ પ્રથમ હર્પીસ વાયરસથી ઘણા વર્ષો પહેલા આધુનિક માણસોના પૂર્વજોને ચેપ લાગ્યો હતો (Crawford, 2000)¹. જો કે તેનો ફેલાવો નહીવત રહ્યો હતો. આ ઉપરાંત ઓરી-અછબડાનાં લીધે અનેક લોકો રોગોનો ભોગ બન્યા. ૧૫૪૬માં ગિરોલામો ફેકાસ્તોરો (૧૪૭૮-૧૫૫૩) એ ૧૫૪૬માં ઓરીનું વર્ણન કરતા જણાવ્યું કે આ રોગ "બીજ" (Seminaria)ને કારણે થયો છે જે એક વ્યક્તિથી બીજા વ્યક્તિમાં ફેલાયેલો છે. થોમસ સિડેનહામ (૧૬૨૪-૧૬૮૯) મુજબ, ૧૬૭૦માં લંડનમાં જોવા મળેલો રોગચાળો પૃથ્વીમાંથી નીકળતી ઝેરી બાષ્પને લીધે થયું છે (Retief F, 2010)². આ બધા જાણીતા રોગચાળા - રોગકારક જીવોમાં, ઈન્ફ્લ્યુએન્ઝા સૌથી ખતરનાક વાયરસ રહ્યો છે (Morens DM, 2010)³. ૧૯૧૮ના ઈન્ફ્લ્યુએન્ઝા રોગચાળાએ વૈશ્વિક સ્તરે અંદાજિત ૧૦ કરોડ લોકોની હત્યા કરી હતી, જેમાં કેટલાક દેશો બચી ગયા હતા (Johnson NPAS, 2002)⁴. તે મહામારીની તીવ્રતા એ સમયગાળાની મર્યાદિત આરોગ્ય તકનીકો અને સાધનોને પ્રતિબિંબિત કરે છે, એ સમયે કોઈ એન્ટિબાયોટિક્સ, એન્ટિવાયરલ્સ અથવા રસીઓ ટ્રાન્સમિશન અથવા મૃત્યુદર ઘટાડવા માટે ઉપલબ્ધ ન હતી (Murray CJ, 2006)⁵. જો કે આધુનિક કોવિડ-૧૯ મહામારીને નાથવા માટે વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા ખૂબ જ ઓછા સમયગાળા દરમિયાન કોવિશિલ્ડ, કોવેક્સીન, સ્પુટનિક-વી વગેરે જેવી રસીઓની શોધ થઈ છે. જેને સામાજિક-સાંસ્કૃતિક

¹ Crawford, D. H. (2000). *The invisible enemy: a natural history of viruses*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-856481-2., p. 225.

² Retief F, C. L. (2010). "Measles in antiquity and the Middle Ages". *South African Medical Journal*. 100 (4): 216–217. doi:10.7196/SAMJ.3504. PMID 20459960 .

³ Morens DM, T. J. (2010). "Pandemic Influenza's 500th Anniversary.". *Clinical Infectious Diseases* 51 (12): 1442–44).

⁴ Johnson NPAS, M. J. (2002). "Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918–1920 'Spanish' Influenza Pandemic.". *Bulletin of the History of Medicine* 76 (1): 105–15.

⁵ Murray CJ, L. A. (2006). "Estimation of Potential Global Pandemic Influenza Mortality on the Basis of Vital Registry Data from the 1918–22, Pandemic: A Quantitative Analysis.". *The Lancet* 368 (9554): 2211–18.).

પાસાઓ પર પ્રભાવ પાડ્યો છે. રસી લીધેલ વ્યક્તિ અને રસી ન લીધી હોય તેઓ વચ્ચેના સામાજિક સંબંધો, ક્રિયા-આંતરક્રિયા, એકબીજા પરના સત્તા-તાબેદારીના સંબંધો, સામાજિક નિયંત્રણ વગેરેમાં ક્યાંકને ક્યાંક પરિવર્તન આવતું જોવા મળે છે. શારીરિક-માનસિક અસરો થવા પામી છે, સાથે જ સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, પરંપરાઓ, રૂઢી-રિવાજો, માન્યતાઓમાં અસર થઈ છે.

રસી : ઐતિહાસિક દૃષ્ટિપાત :-

રસીની શોધ થયા બાદ રસીકરણ કરવું એ ચેપી રોગોને અટકાવવા માટેનું પ્રથમ પગથીયું છે. ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો, આશરે ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલા ભારત કે ઈજીપ્તમાં શીતળાનો ચેપી રોગ ફેલાવાની શરૂઆત થઈ હતી. તેમજ ચોક્કસ પ્રકારના ચેપને ફેલાતો અટકાવવા માટેની શરૂઆત ઇસવીસન ૧૫૦૦ પછીથી ચીનમાં શરૂ થઈ હતી (Needham: 2000)⁶. ઇસવીસન પૂર્વે ૪૩૦માં થુસીડાઇડ્સ (Thucydides) અને ઇસવીસન ૯૧૦માં રેઝીસ (Rhazes) - જેને અબુ બકર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. જેવા ઘણા વિદ્વાનો અને ચિકિત્સકોએ નિરીક્ષણ બાદ અહેવાલ આપ્યો હતો કે શીતળાથી અસરગ્રસ્ત લોકો ભવિષ્યના ચેપથી સુરક્ષિત છે. અબુ બકરે ઇસવીસન ૯૦૦માં સૌ પ્રથમ ઓરી અને શીતળા વચ્ચેનો ભેદ રજૂ કર્યો હતો. ભારતમાં પણ શીતળાના ઘણા રોગીષ્ટો નોંધાયા હતા. જેમાં ૧૫૪૫ના સમયગાળા દરમિયાન ગોવામાં વધુ રોગચાળો હતો, જેમાં આશરે ૮,૦૦૦ બાળકો મૃત્યુ પામ્યા હતા (Wujastyk : 2001)⁷. આ આંકડો દર્શાવે છે કે, તે સમયે ભારતમાં વ્યાપક પ્રમાણમાં શીતળાનો રોગચાળો ફેલાયો હતો. મોટાભાગના ઇતિહાસકારો અને ચિકિત્સકોએ શીતળાને 'ઇન્ડિયન પ્લેગ' તરીકે ઓળખાવ્યા છે. વર્ષ ૧૭૯૬માં યુનાઇટેડ કિંગડમમાં, એડવર્ડ જેનરે શીતળા સામે રક્ષણ મળી શકે તે માટે નિરીક્ષણ કર્યું (Jenner: 1798)⁸. શીતળા સામેની રસી વર્ષ ૧૭૯૮માં વિકસાવવામાં આવી હતી. ત્યારબાદના સમયગાળા દરમિયાન અનેક ચેપી રોગો વિરુદ્ધની રસીની શોધખોળ શરૂ થઈ. જેમાં મુખ્ય હડકવાની રસી, ક્ષય રોગ નિવારવા માટેની રસી (Bacille Calmette-Guerin - BCG) ઉપરાંત ૧૯મી સદીના અંતમાં ટાઇફોઇડ, કોલેરા અને પેઈયુસિસ રસીઓની શોધ થઈ. ૧૯૨૩માં, એલેક્ઝાન્ડર ગ્લેની અને બાર્બરા હોપકિન્સે બેક્ટેરિયાના ઝેરને નિષ્ક્રિય કરવા માટે ડિપ્થેરિયા અને ટિટાનસ ટોક્સોઇડ રસીઓ વિકસાવી હતી (Glenny and Hopkins:1923)⁹. લૂઈ પાશ્વરના વૈજ્ઞાનિક સંશોધને વીસમી સદીના અંત સુધીમાં લાઇવ-એટેન્યુએટેડ ચિકન કોલેરા (live-attenuated chicken cholera), નિષ્ક્રિય એન્થ્રેક્સ

⁶ Needham, J. (2000). Science and Civilisation in China: Volume 6, Biology and Biological Technology. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷ Wujastyk D. A pious fraud: the Indian claims for pre-Jennerian smallpox vaccination. In: Jan Meulenbeld G, Wujastyk D, editors. Studies on Indian medical history. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers; 2001. pp. 121-54. [Google Scholar]

⁸ Jenner, E. (1798). An Inquiry Into The Causes And Effects Of The Variolæ Vaccinæ, A Disease Discovered In Some Of The Western Counties Of England, Particularly Gloucestershire, And Known By The Name Of The Cow Pox. London: Sampson Low

⁹ Glenny, A. T., and Hopkins, B. E. (1923). Diphtheria toxoid as an immunising agent. Br. J. Exp. Pathol. 4, 283-288.

(inactivated anthrax) અને જીવંત-ક્ષતિગ્રસ્ત હડકવા (live-attenuated rabies) રસીઓ તરફ વિશ્વને લઇ ગયું. (પાયર, 1880, 1881, 1885). મોરીસ હિલેમેન રસીઓના સૌથી વધુ પ્રમાણના સંશોધક હતા. તેઓએ ઓરી, અછબડાં, ન્યુમોનિયા, ગાલપચોડિયા, હિપેટાઈટિસ એ, હિપેટાઈટિસ બી, મેનિનજાઈટિસ બેક્ટેરિયા માટે સફળ રસીઓનું નિર્માણ કર્યું (Offit : 2007)¹⁰.

વર્ષ-૨૦૨૦માં ચીનમાંથી ઉદભવેલો નોવેલ કોરોના વાયરસ (Novel Corona Virus, SARS-CoV-2) સમગ્ર વિશ્વમાં શ્વસન બીમારીનું મહત્વનું કારણ બન્યું હતું. લાખો લોકો મૃત્યુ પામ્યા. તથા સામાજિક જીવન અસ્ત-વ્યસ્ત બની ગયું. જો કે, વૈજ્ઞાનિકોએ શોધેલ કોવેક્સીન, કોવિશીલ્ડ વિગેરે રસીઓ માનવસમાજ માટે આશીર્વાદરૂપ બની છે¹¹.

રસી એ માનવસમાજની ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ શોધોમાંની એક છે. એક એવો અંદાજ છે કે, રસી દ્વારા વાર્ષિક ૬ મિલિયન મૃત્યુ અટકાવી શકાયા છે (Ehreth: 2003)¹². આ પરથી કહી શકાય કે, જેટલો મૃત્યુદર ઘટશે તેટલી વસ્તીવૃદ્ધિમાં વધારો થશે. આ સંદર્ભમાં યુનાઇટેડ નેશન્સ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇકોનોમિક એન્ડ સોશિયલ અફેર્સ, ૨૦૧૯ (UN Department of Economic and Social Affairs : UN DESA) મુજબ, પૃથ્વીની વસ્તી ૨૦૫૫ સુધીમાં આશરે ૧૦ અબજ સુધી પહોંચી શકે તેમ છે. બાલ્યાવસ્થાથી જ અનેક રસી લેવામાં આવતી હોય છે, જે વ્યક્તિમાં રોગપ્રતિકારક શક્તિ વધારે છે, વ્યક્તિને તંદુરસ્ત – નિરોગી તથા રોગો સામે ટકાવી રાખે છે. એ રીતે જોતા વસ્તીવધારાનું મૂળ કારણ રસી તથા તેની વિધાયક અસર ગણાવી શકાય.

રસી ફાળવવા માટેનું આયોજન :-

વિશ્વ આરોગ્ય સંગઠન (World Health Organization-WHO) અને યુનાઇટેડ નેશન્સ ચિલ્ડ્રન્સ ફંડ (United Nations Children's Fund-UNICEF) જેવી આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ વૈશ્વિક રસીકરણ અને નીતિઓને પ્રોત્સાહન આપે છે, તેમ છતાં, કોઈપણ દેશમાં રસીકરણ કાર્યક્રમની સફળતા સ્થાનિક વાસ્તવિકતાઓ અને રાષ્ટ્રીય નીતિઓ, પ્રચાર-પ્રસાર પર વધુ આધાર રાખે છે. સામાન્ય રીતે, કુદરતી કે કૃત્રિમ રોગચાળો ફાટી નીકળે ત્યારે તેને અટકાવા તથા નાબૂદ કરવાના પ્રયત્નો શરૂ થઈ જતા હોય છે. તે માટે વિશ્વના ઉચ્ચ હોદ્દા પરના અધિકારીઓ થી માંડી સામાન્ય નાગરીકો દ્વારા આયોજન અને કામગીરી થતી હોય છે. અનેક યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવે છે, લોકો રસી લેવા માટે પ્રેરાય તે માટે પ્રચાર-પ્રસાર કરવામાં આવે છે.

સમગ્ર વિશ્વમાં જ્યારે કોરોના મહામારીને નાબૂદ થઈ રહ્યા છે ત્યારે ભારત દેશમાં પણ રસીકરણની પ્રક્રિયા પૂરજોશમાં ચાલી રહી છે .૯ ઓગસ્ટ ૨૦૨૧ સુધીમાં, રાષ્ટ્રીય જાહેર આરોગ્ય

¹⁰ Offit PA (2007). *Vaccinated: One Man's Quest to Defeat the World's Deadliest Diseases*. Washington, DC: Smithsonian. ISBN 0-06-122796-X.

¹¹ WHO

https://extranet.who.int/pqweb/sites/default/files/documents/Status_COVID_VAX_19August2021.pdf

¹² Ehreth, J. (2003). The global value of vaccination. *Vaccine* 21, 596–600.

એજન્સીઓના સત્તાવાર અહેવાલોના આધારે વિશ્વભરમાં COVID -૧૯ રસીના ૪.૪૮ અબજ ડોઝ આપવામાં આવ્યા છે) *Our World in Data*(2021 :¹³ .એસ્ટ્રાઝેનેકા ૨૦૨૧માં ૩ અબજ ડોઝ, ફાઇઝર-બાયોન્ટેક ૧.૩ અબજ ડોઝ અને સ્પુટનિક વી, સિનોફાર્મ, સિનોવાક અને જેનસેન પ્રત્યેક ૧ અબજ ડોઝ ઉત્પન્ન કરવાની અપેક્ષા રાખે છે .મોડર્નાએ ૨૦૨૧માં ૬૦૦ મિલિયન ડોઝ અને કોન્વિડેસિયા ૫૦૦ મિલિયન ડોઝ બનાવવાનું લક્ષ્ય રાખ્યું છે) .*Buntz B*(2021 :¹⁴ .અન્ય માહિતી મુજબ ,ડિસેમ્બર ૨૦૨૦ સુધીમાં, ૧૦ અબજથી વધુ રસી ડોઝ દેશો દ્વારા અગાઉથી તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા) *Mullard* : (2020)¹⁵.

રસીનું મુખ્ય કાર્ય વ્યક્તિમાં રોગપ્રતિકારક શક્તિ વધારવાનું અને ચેપી રોગો સામે રક્ષણ આપવાનું છે .આથી ભારત સરકારના આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય તથા માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલયના સંયુક્ત ઉપક્રમે રસીકરણ અભિયાનને લોકો સુધી પહોંચાડવાનો સતત પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે .સઘન મિશન ઇન્દ્રધનુષ 2.0 અંતર્ગત નવી પેઢી સ્વસ્થ, તંદુરસ્ત અને નીરોગી રહે તે સંકલ્પ અને રસીકરણ ઝુંબેશ વધુ સઘન બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે . આ સંદર્ભે શ્રીમતી જયંતિ રવિએ જણાવ્યું હતું કે, ગુજરાતમાં સઘન મિશન ઇન્દ્રધનુષના પ્રથમ તબક્કાની શરૂઆત 2 ડિસેમ્બર, 2019થી થઈ છે. જેમાં અત્યાર સુધીમાં ત્રણ તબક્કા પૂર્ણ કરેલ છે .જેમાં 15643 રસીકરણ સેશન દ્વારા સમગ્ર ગુજરાતના 73,755 બાળકો અને 13,765 સગર્ભા માતાઓને રસીકરણનો લાભ આપેલ છે .મહત્વનું છે કે આ ત્રણ તબક્કામાં 199 જેટલાં રાત્રી સેશન પણ કરેલ છે. જેમાં 721 બાળકો અને 141 સગર્ભા માતાઓને રસીકરણ કરેલ છે .વધુમાં તેમણે જણાવ્યું કે આ સમગ્ર પ્રક્રિયાનું અભિયાન સ્વરૂપે અમલીકરણ કરી રાજ્યમાં તેમજ દેશમાં સંપૂર્ણ રસીકરણનો વ્યાપ 90 ટકાથી વધારી રોગમુક્ત સમાજનું નિર્માણ કરવું એ જ મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય છે .જે માટે રાજ્યનો આરોગ્ય વિભાગ કટિબદ્ધ બન્યું છે .આવી અનેક રસીકરણની ઝુંબેશ પ્રચાર માધ્યમો દ્વારા લોકોના સહયોગ ઉપાર્જન માટે જનજાગૃતિ કાર્યક્રમ અત્યંત આવશ્યક બન્યાં છે)માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય : ૨૦૨૦¹⁶.

હાલ કોરોના મહામારીના સમયમાં રસી જ એકમાત્ર નિવારણનું સાધન છે. એક ટ્વિટમાં પ્રધાનમંત્રીએ કહ્યું: "કોવિડ - 19 સામે ભારતની લડાઈને મજબૂત પ્રોત્સાહન મળે છે. રસીકરણની સંખ્યા 50 કરોડનો આંકડો પાર કરે છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ સંખ્યાના આધારે હજુ વધુ સફળતા પ્રાપ્ત થાય અને અમારા નાગરિકોને #SabkoVaccineMuffVaccine ચળવળ હેઠળ રસી આપવામાં આવે" (Tweet : 2021)¹⁷. તમામ મહિલા-પુરુષો, વૃદ્ધો, યુવાનોને રસી મળી રહે તે માટે સરકાર કટિબદ્ધ

¹³ *Our World in Data* "[Coronavirus \(COVID-19\) Vaccinations – Statistics and Research](#)".

¹⁴ *Buntz B* (5 February 2021). "[Which companies will likely produce the most COVID-19 vaccine in 2021?](#)". *Pharmaceutical Processing World*.

¹⁵ *Mullard A* (November 2020). "[How COVID vaccines are being divvied up around the world](#)". *Nature*. doi:[10.1038/d41586-020-03370-6](#)

¹⁶ માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય (૨૦૨૦)

<https://pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1743418>

¹⁷ Modi Narendra (6 Aug 2021), Tweet,

<https://twitter.com/narendramodi/status/1423663009822437380?lang=en>

બની છે. શાળા-કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓને રસી મળી શકે તેનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. ઉપરાંત એવા વડીલો કે જેઓ પથારીવશ છે, અથવા તો ઘરેથી બહાર નીકળવા સક્ષમ નથી. તેવા વડીલોને રાજ્યના આરોગ્ય વિભાગની ગાઈડ લાઈન મુજબ આરોગ્ય તંત્ર ‘નીયર ટુ હોમ’ યોજના દ્વારા વડીલોના ઘરે જઈને રસી આપે છે. જે દર્શાવે છે કે, રસીકરણ અભિયાન છેવાડે સુધી પહોંચી રહ્યું છે, તથા તેનો લાભ સર્વે નાગરિકોને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે.

રસીના પ્રકારો^{18,19} :-

1. A Ribonucleic Acid - RNA Vaccines :-

ફાઈઝર -બાયોન્ટેક (Pfizer-BioNTech) અને મોર્ડના (Moderna) રસીઓ આ પ્રકારની રસીઓ છે, જ્યારે શરીરમાં આ રસીનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે તે શરીરમાં રહેલા રોગકારક જીવાણુને ઓળખીને તેનો નાશ કરે છે.

2. Adenovirus Vector Vaccines :-

આ એવી રસી છે કે જે નવા વાયરસના કણો ફેલાતા અટકાવે છે, તેનો નાશ કરે છે. એટલે કે શરીરમાં આ પ્રકારની રસી પ્રવેશ્યા બાદ રોગપ્રતિકારક શક્તિ વધારે છે. ઓક્સફોર્ડ-એસ્ટ્રાઝેનેકા, સ્પુટનિક વી, કોવિડેસિયા અને જેન્સન આ પ્રકારની રસીઓ છે.

3. નિષ્ક્રિય વાયરસ રસીઓ Inactivated Virus Vaccines :-

નિષ્ક્રિય વાયરસ રસીઓ મુખ્યત્વે રોગ ઉત્પન્ન કરવાની ક્ષમતાને ઓછી કરે છે. ચાઇનીઝ કોરોનાવાક (CoronaVac), બીબીઆઇબીપી-કોર્વી (Beijing Institute of Biological Products -CorV), અને ડબલ્યુઆઇબીપી-કોર્વી (Wuhan Institute of Biological Products - WIBP-CorV); ભારતીય કોવાક્સિન (Covaxin); રશિયન કોવિવેક (CoviVac) અને કઝાકસ્તાની રસી કઝાવેક (QazVac) કોવિડ-૧૯ રસીનો સમાવેશ થાય છે.

4. Subunit Vaccines :-

સબ્યુનિટ વેક્સિન એવી છે જે વાયરસ અથવા બેક્ટેરિયમના ખૂબ જ વિશિષ્ટ ભાગો (સબ્યુનિટ્સ) નો ઉપયોગ કરે છે. મોટાભાગની રસીઓ સબ્યુનિટ રસીઓ લોકોને ઉધરસ, ટિટાનસ, ડિપ્થેરિયા અને મેનિંગોકોકલ મેનિન્જાઇટિસ જેવા રોગોથી રક્ષણ આપે છે.

રસી વિષયક સામાજિક-સાંસ્કૃતિક માન્યતાઓ :- રસી મુદ્દે અધૂરી માહિતી કે અફવાના કારણે લોકોમાં ગેરમાન્યતા ઊભી થઈ રહી છે અને તેઓ રસીકરણ માટે પૂર્વાગ્રહ ધરાવવા માંડે છે. અહીં આવી જ કેટલીક માન્યતાઓ કે પૂર્વગ્રહોને રજૂ કરેલ છે, (Australian Gov.)²⁰ જેવી કે,

¹⁸ The different types of COVID-19 vaccines, WHO, <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/the-race-for-a-covid-19-vaccine-explained>

¹⁹ The History of Vaccines, Different types of Vaccines, <https://www.historyofvaccines.org/content/articles/different-types-vaccines>

²⁰ Australian Government, Department of Home Affairs, Misinformation and truths about Coronavirus (COVID-19)

1. COVID-19 રસીઓ જોખમી છે અને વિદેશમાં તે લીધી હોય તેવા લોકોને તેની ગંભીર વિપરીત અસરો થઈ છે.
2. રસી લઈ લીધા બાદ વ્યક્તિ મૃત્યુ પામી શકે છે.
3. એક વખત કોરોના થઈ ગયો એટલે શરીરમાં એન્ટિબોડી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, જેથી ભવિષ્યમાં વેક્સિન પણ લેવાની જરૂર નથી.
4. સરકાર લોકોના રંગસૂત્રો એકત્રિત કરવા/બદલવા માટે આવરણ તરીકે રસીકરણ કાર્યક્રમનો ઉપયોગ કરી રહી છે.
5. વેક્સિનની આડમાં શરીરમાં માઇક્રોચિપ બેસાડી દેવામાં આવશે. સરકારો દ્વારા જેમને કોરોના થયો હોય તેવી વ્યક્તિની ઉપર તેના થકી નજર રાખવામાં આવશે.
6. વાયરસ એટલો ઝડપથી પરિવર્તિત થાય છે કે રસી ક્યારેય કામ નહિં કરે.

અન્ય માન્યતાઓ (નિરીક્ષણ તથા જુદા-જુદા માધ્યમો દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ માહિતીના આધારે) :-

1. સોશિયલ ડિસ્ટન્સિંગના પાલન કરતા હોવાથી, બહાર નીકળતી વખતે એન-95 માસ્ક કે કપડાંના માસ્ક પહેરતા હોવાથી તથા વારંવાર હાથ ધોતા રહેતા હોવાથી રસી લેવાની જરૂર નથી.
2. વેક્સિન લેનારી વ્યક્તિ નપુંસક બની શકે છે.
3. મહિલાઓએ પિરિયડ્સના પાંચ દિવસ પહેલાં અને પાંચ દિવસ પછી વેક્સિન ન લેવી, મહિલાઓની પ્રતિરોધક ક્ષમતા આ સમય દરમિયાન ઓછી રહે છે. જો પિરિયડ્સ દરમિયાન વેક્સિન લેવામાં આવે તો સંક્રમણનો ભય વધી જાય છે.
4. શુદ્ધ શાકાહારી હોવાથી રસી લેવાની જરૂર નથી.
5. માંસાહાર કરતા હોવાથી શરીરમાં રોગપ્રતિકારક શક્તિ વધે છે, જેથી રસીની લેવાની જરૂર નથી.
6. કેટલાક લોકોને લાગે છે કે કોરોનાની રસીને ખૂબ જ ઉતાવળે વિકસાવવામાં આવેલ છે, તેના માટે પૂરતો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કે પરીક્ષણ કરવામાં નથી આવ્યાં, આથી તે સલામત નહીં હોય.
7. વેક્સિન લેવાથી લોહીમાં ગાંઠો થઈ શકે છે, જે ગંભીર સમસ્યા ઊભી કરી શકે છે.
8. શરાબ પીવાથી કોરોનાવાઇરસની સામે રક્ષણ મળી શકે છે, આથી રસી લેવાની જરૂર નથી.
9. રસીનો એક ડોઝ વધુ કિંમતમાં મળતો હોવાથી, રસી લઈ શકાય નહિ.
10. કેટલીક હોસ્પિટલોમાં ડોક્ટર્સ અને નર્સો દ્વારા નકલી રસી આપવામાં આવે છે.

રસીની સામાજિક પાસાઓ પર પ્રભાવ :-

રસીનો પ્રભાવ માત્ર રસી લેનાર વ્યક્તિ પર જ નથી થતો .વ્યક્તિ એ સમાજનો પાયો છે , પ્રાથમિક એકમ છે .વ્યક્તિ ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા-આંતરક્રિયા દ્વારા અન્ય વ્યક્તિ ,જૂથ કે સમુદાયના સંપર્કમાં

આવે છે .આથી સમગ્ર સમાજ પર અને તેના જુદા-જુદા પાસાઓ પર પરસ્પર અસરો થતી જ રહે છે .આ અસરો વિઘાતક કે વિઘાયક હોઈ શકે .તાજેતરમાં જ કોરોના મહામારીથી બચવા અનેક સ્થળે રસીકરણનું આયોજન થઈ રહ્યું છે .પરંતુ રાજકોટના વિવિધ ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં રસી ન લેનારાઓનું પ્રમાણ વધુ હતું . રસી પ્રત્યે અણગમો તથા ધાર્મિક અંધશ્રદ્ધા વ્યાપક પ્રમાણમાં જોવા મળી હતી .કોરોના ન થાય તે માટે ગામમાં ૭ નારિયેળના તોરણ બાંધવામાં આવ્યા હતા ,ત્યાંના માનીતા ભૂવા મુજબ ,માતાજી એ રસી લેવાનું ના કહ્યું છે .એક ગામના ઉપસરપંચ મુજબ ,કોરોના ન થાય તે માટે બાધા લીધેલ છે ,જો હવે રસી લઈશું તો ભગવાન કોપાયમાન થશે એટલે કોઈકાળે રસી નહિ લઈએ .જે દર્શાવે છે કે ,સમાજમાં રસીના મહત્વ કરતા ધાર્મિક અંધશ્રદ્ધાઓ વધુ મહત્વ ધરાવે છે.

વ્યવસાયિક ,શૈક્ષણિક ક્ષેત્રના સંદર્ભમાં જોઈએ તો ,રસી લીધેલનું સર્ટી જરૂરી બન્યું છે .રસી પ્રત્યેનો જનજાગૃતિ અભિયાન કેટલેક અંશે સફળ બન્યો પરંતુ મહામારી ફેલાતી અટકે તે માટે રસી લેવી જરૂરી છે .આથી સરકાર દ્વારા શાળા-કોલેજોમાં રસીકરણના કેન્દ્રો શરૂ કરવામાં આવ્યા .ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતા યુવાનો રસી લેવા માટે પ્રેરિત થાય તેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા .મહામારી બાદ બેરોજગારીનું પ્રમાણ સતત વધતું જ ગયું છે .જેઓ પાસે વ્યવસાય છે ,આવક છે તેઓ પોતાનો વ્યવસાય ગુમાવવાથી ડરે છે . દુકાન, મોલ, રેસ્ટોરન્ટ ધરાવતાં બધા જ લોકોમાં રસી લેવાનું પ્રમાણ વધ્યું છે .

હાલમાં નોવેલ કોરોના વાયરસથી રક્ષણ મેળવવા જુદી-જુદી રસીની શોધ થઈ છે .સમાજના સભ્યોમાં નોવેલ કોરોના વાયરસ સામે રક્ષણ મેળવવા કઈ રસી લેવી તે વિશે પણ મતમતાંતરો પ્રવર્ત્યા છે .ભારતમાં કોવિશિલ્ડ અને કોવેક્સિન રસીનો વિકલ્પ છે .પરંતુ કોવિશિલ્ડ કરતાં કોવેક્સિન રસી પ્રત્યે સંકોચ વધુ જોવા મળે છે .જો વ્યક્તિ રસી ન લે તો ટીકા-ટિપ્પણનો ભોગ બને છે, ઓછી પ્રસિદ્ધ પામેલી રસી લેવામાં આવે તોય વ્યક્તિ ટીકા-ટિપ્પણનો ભોગ બને છે .જેની વ્યક્તિના શારીરિક-માનસિકતા પર સીધી અસર જોવા મળે છે .સાથે જ હતાશા ,નિરાશા ,સામાજિક વિમુખતા ,એનોમીનો ભોગ બને છે . વ્યવસાય સ્થળે રસી ફરજિયાત છે પરંતુ જો રસી લેવામાં ન આવે તો સામાજિક સંસ્કૃતિ ઓળખ , સમાજની બહાર વિખેરાઈ જવાનો ભય રહે છે .

પારિવારિક સંબંધો સત્તા-તાબેદારી દ્વારા રચાયેલા હોય છે .પરિવારમાં એકાદ સભ્યો રસી પ્રત્યે જાગૃત હોય પરંતુ અન્ય સભ્યો રસી લેવા પ્રત્યે અણગમો વ્યક્ત કરે ,વિરોધ દર્શાવે ત્યારે પારિવારિક સંબંધોમાં ખેંચતાણ ,મનભેદ-મતભેદ થતું જોવા મળે છે .જેને પરિણામે કેટલાક કિસ્સામાં સંઘર્ષ-ઝઘડા વધતા જોવા મળે છે .વડીલ વૃદ્ધો કરતા યુવાનો રસી લેવા પ્રત્યે વધુ સજાગ હોય છે .જ્યારે વડીલો રસી પ્રત્યે અવિશ્વાસ ધરાવે છે .વડીલો અને યુવાનો વચ્ચેના વિચારો ,માન્યતાઓ જુદા થવાથી પેઢીગાળો અસ્તિત્વમાં આવી શકે છે .સભ્યોનું એકબીજા પર નિયંત્રણ શક્ય બનતું નથી .મહામારી સામે સભ્યોની એકતા જરૂરી છે પરંતુ સંઘર્ષને કારણે સભ્યો દરજ્જો અને ભૂમિકા ભજવવા અસમર્થ બને છે .રસી લેવા માટે જેટલું વધુ લોકો જાગૃત થશે તેટલું જ ઝડપથી સામાજિક સંબંધો સુધારી શકશે તથા સમાજના જુદા-જુદા પાસાઓ જેવા કે ,ધાર્મિક ,રાજકીય ,આર્થિક ક્ષેત્રે આમૂલ પરિવર્તન લાવી શકાશે.

રસીની સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો પર પ્રભાવ :-

આદિમ સમયથી જીવલેણ મહામારી સામે રક્ષણ મેળવવા પરંપરાગત આયુર્વેદિક ,ધરગથ્યું ઉપચાર ,વન્યઔષધિ પર અતૂટ વિશ્વાસ રહેતો .જ્યારે સભ્ય સમાજ વિકસવાની સાથે-સાથે અવનવી રસીની શોધની જરૂરીયાત ઉદભવી છે .સાંસ્કૃતિક દ્રષ્ટીએ જોઈએ તો ખ્યાલ આવશે કે ,મોટાભાગના સમાજોમાં ગંભીર રોગો સામે રક્ષણ મેળવવા માટે ઘરેલું ઉપચાર ,દોરાં-ધાગા બાંધવા ,બાધા લેવી ,દેવી-દેવતાનું પૂજન કરવું ,વિધિવત ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો કરવા વગેરે ખૂબ મહત્વની બાબત ગણાતી . પરંપરાગત જીવનશૈલી જીવતા લોકો આજે પણ ચેપી રોગો સામે રક્ષણ મેળવવા ‘ ઓહ્ડે) ’ઔષધી(નો ઉપયોગ કરે છે ,આધુનિક દવાઓ ,ઈન્જેક્શનો કે રસી પ્રત્યે આશંકા ધરાવે છે .અચાનક આવેલ મહામારીને ઈશ્વરીય પ્રકોપ તરીકે માની ઇષ્ટદેવતાનું પૂજન ,ભુવાજી કે ભગત પાસે નિવારણ મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

પ્રાચીન સમયમાં જ્યારે શીતળાનો ચેપી રોગ ફેલાયો ત્યારે ખાસ કરીને ભારતીય સમાજના લોકો એ શીતળા મહામારીને ‘ શીતળા માતાજી’નો પ્રકોપ ગણાવ્યો અને નવી જ ધાર્મિક સંસ્કૃતિ અસ્તિત્વમાં આવી .જેના કારણે સમાજના લોકોમાં અંધશ્રદ્ધા ,બિન-તાર્કિક માન્યતાઓનો બહોળો ફેલાવો થવા લાગ્યો . મહાન વૈજ્ઞાનિક એડવર જેનરે શોધેલ રસીની સહાયથી શીતળા રોગ નાબૂદ કરી શકાયો છે .છતાં પરંપરાગત સંસ્કૃતિને ટકાવી રાખી આધુનિક સમાજના લોકો શીતળા માતાજીની પૂજા-આરાધના કરે છે , તેમજ શીતળા સાતમના દિવસે ઠંડો ખોરાક આરોગી ઉજવણી કરે છે .જે રીતે શીતળા મહામારીના પ્રકોપ વખતે ‘ શીતળા માતાજી’ની પૂજા-આરાધના પ્રચલિત બની ,એ જ રીતે વર્તમાન સમયે પ્રચંડ બનેલ કોરોના મહામારીના પ્રકોપથી બચવા ગ્રામીણ-પછાત કે પરંપરાગત માનસિકતા ધરાવતા સભ્ય સમાજના લોકોમાં ‘ કોરોના માતાજી’નું પૂજન કરવાનું ચલણ વધ્યું છે .ઉત્તર પ્રદેશના એક ગામના લોકોએ ફાળો એકઠો કરી કોરોના માતાજીનું મંદિર બનાવ્યું હતું .આ મંદિરમાં માસ્ક પહેરેલાં મૂર્તિનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું છે. ત્યાંના સ્થાનિકો માને છે કે આ મંદિરમાં પ્રાર્થના કરવાથી તેઓ કોરોનાથી બચી શકશે .જોકે, આ મંદિરની આસપાસ કોરોનાના નિયમોનું પાલન થતું જોવા મળતું નહોતું .

ભારતીય સંસ્કૃતિ આધ્યાત્મિક તો છે જ ,પરંતુ અંધશ્રદ્ધાયુક્ત સંસ્કૃતિનું પ્રમાણ પણ દિવસે ને દિવસે વધી રહ્યું છે .રસી પ્રત્યેનો અવિશ્વાસ વ્યક્તિમાં નવા અને વિદ્યાતક સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો જન્માવે છે . સ્વચ્છતાનું પાલન કરવું ,શરીર અને મનને શુદ્ધ રાખવું ,જમતા પહેલા અને પછી હાથ ધોવા ,યોગ-ધ્યાન કરવું વગેરે ભારતીય સંસ્કૃતિ રહી છે .તેમ છતાં ક્યાંકને ક્યાંક તેમાં પીછેહઠ જોવા મળી એનું જ પરિણામ આજે આપણે ‘ મહામારી’ના રૂપમાં જોઈ શકીએ છીએ .ખોરાક ,પોશાક ,રહેઠાણ ,કળા-કારીગરી , પરંપરાગત જીવન શૈલી ,માન્યતાઓ ,ધોરણો-મૂલ્યો વગેરે જેવા સાંસ્કૃતિક તત્ત્વો માનવીની પ્રાથમિક અને આવશ્યક જરૂરીયાત છે .જો કે હવે માનવીય સંસ્કૃતિમાં ‘ રસી’નો ઉમેરો થયો છે .આધુનિક વૈજ્ઞાનિક ટેકનોલોજીએ જીવનજીવવાની રીતમાં પરિવર્તન લાવી દીધું છે .બાળકનો જન્મ થાય ત્યારથી જ રસી ફરજિયાતપણે લેવી એ માનવીય સંસ્કૃતિ બની ગઈ છે .લોકો રસી લેવા માટે પ્રેરિત થાય તે માટે જાગૃતિ

ફેલાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે .જેમાં મુખ્યત્વે શેરીઓ ,મહોલ્લા ,શાળા-કોલેજમાં નાટકો કરીને , ભવાઈ ,નૃત્ય દ્વારા લોકોમાં રસી વિશેની યથાર્થ માહિતી પૂરી પાડવામાં આવે છે .મનોરંજનના અન્ય માધ્યમો જેવા કે ,રેડિયો ,ટેલિવીઝન ,મહામારીથી સભાન બનવા માટે કૉલરટ્યુન ,ઈન્ટરનેટ અનેક સોશિયલ નેટવર્કિંગ એપ્સના માધ્યમની સંસ્કૃતિ એ રસી વિષયક સભાનતા વિકસાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે .જો કે કેટલીક વાર અફવાઓ પણ ફેલાતી હોય છે.

વિકસિત સભ્ય સમાજની સંસ્કૃતિ ઉત્સાહ-ઉલ્લાસથી ઉજવણી કરવામાં માને છે પરંતુ રસી પ્રત્યે અણગમો દર્શાવીને ‘ગો કોરોના ગો’ના નારા લગાવે છે ,રાતે અંધારું કરી દીવો પ્રગટાવે છે તેમજ થાળી-તાળી વગાડી મહામારી ભગાડવાનો પ્રયત્ન કરતા જેવા મળ્યા હતા ,આ કઈ સંસ્કૃતિ છે ?તે પ્રશ્ન વિચારતો કરી મૂકે છે .થાળી વગાડવા કેટલાકે સરઘસ કાઢ્યું ને ભીડ એકઠી કરી ,ઘાબે ચડી દીવો પ્રગટાવ્યો ને ઘાબેથી પડી અકસ્માત થયું વગેરે જેવા કિસ્સાઓએ મહામારીનો વધુ ને વધુ ફેલાવો જ કર્યો છે .આ બધી જ બાબતો દર્શાવે છે કે માનવીની જીવન જીવવાની રીત ,કલા ,વસ્ત્રો, માન્યતાઓ, મુલ્યો, વર્તન અને ભૌતિક આદતો વગેરે લોકોની જીવનશૈલી છે જેને જાળવી રાખવા ,સમાજને ટકાવી રાખવા રસી મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

❖ રસી : સમાજશાસ્ત્રીય દૃષ્ટિબિંદુ :-

રસી લીધેલ વ્યક્તિ સાથે બનેલ ઘટનાઓ, તેના મંતવ્યો, અન્ય લોકોનો તેની સાથેનો વર્તન-વ્યવહાર, કોરોના કાળમાં આરોગ્યનો ખ્યાલ જુદા-જુદા સમાજશાસ્ત્રીય પરિપ્રેક્ષ્યથી સમજી શકાય છે. આ પ્રત્યેક દ્રષ્ટિકોણ, સામાજિક વ્યવસ્થા અને ક્રિયાની જુદી જુદી સૈદ્ધાંતિક પરંપરાઓ દ્વારા યથાર્થ માહિતી મેળવી શકાય. સંઘર્ષમય માનવજીવનને વધુ સુગમ-સરળ બનાવવા માટે આરોગ્યને સાચવી રાખવા પર ભાર મૂકાય છે. પોતાના આરોગ્યને કેવી રીતે સાચવવું એ વ્યક્તિની પોતાની આવડત અને પસંદગી પર આધાર રાખે છે. વોલ્ટર ભાગોટે (Walter Bhagehot) પોતાની કૃતિ ‘Physics and Politics’માં નોંધે છે તેમ, ‘સમાજનો વિકાસ સંઘર્ષ અને પસંદગીની પ્રક્રિયાથી થાય છે.’ મહામારીના સમયમાં રોગપ્રતિકારક શક્તિ વધારવા રસી લેવી કે ન લેવી એ વ્યક્તિની પસંદગીની બાબત છે. પરંતુ અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા, આરોગ્ય વિકાસ સામે અવરોધ ઉભો કરતા સંઘર્ષને નિવારવા રસી આવશ્યક બની રહે છે.

જીવશાસ્ત્રમાં જાતિવિશેષો (Species)ની અવિકારીતા (immutability) અથવા કાયમીપણાનો ખ્યાલ પ્રચલિત હતો. એટલે કે કોઈપણ જીવ પોતાનામાં ફેરફાર કરી શકતો નથી, આ બાબત માનવ વૈજ્ઞાનિકોએ બદલી દીધી છે. આ જ માન્યતા વિશે જીન બેપ્ટિસ્ટ લેમાર્કે (Jean Baptiste Lamarck)²¹ પોતાના પુસ્તક ‘Zoological Philosophy’ (1809)માં દર્શાવ્યું છે કે, કાર્યો અંગોને કેળવે છે તથા સંપ્રાપ્ય લક્ષણો આનુવાંશિક હોય છે. સજીવ કેટલીક વાર પોતાના અંગોને વિકસાવી કુદરતી વાતાવરણ સાથે અનુકૂળન સાધે છે અને ત્યારબાદ તે નવા લક્ષણો પછીના વંશજોમાં વારસાગત રીતે ઉતરી આવે છે.

²¹ Jean Baptiste Lamarck, (1914) ‘Zoological Philosophy’ Cambridge University Press, DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139105323>

સજીવના અંગોને કેળવવા, વિકસિત રાખવા રસી મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. પોલિયોના સંદર્ભમાં જોઈએ તો, રસી શોધતા પહેલા હજારો લોકો લકવાગ્રસ્ત બન્યા હતા તેમજ મૃત્યુ પામ્યા હતા. રસી શોધાયા બાદ, તેના સેવન બાદ મોટાભાગના દેશો પોલિયોમાંથી મુક્ત બનવા તરફ ગતિ કરી રહ્યા છે. વારસાગત રીતે નવી પેઢી પણ પોલિયો મુક્ત બની રહી છે, શારીરિક અંગોને કેળવી રહી છે. આ બાબતને જીન બેપ્ટિસ્ટ લેમાર્કના સિદ્ધાંત સાથે સરખાવી શકાય.

ગેરહાર્ડ ઈ. લેન્સકી (Gerhard E. Lenski)²² એ પોતાના પુસ્તક ‘Power and Privilege : A Theory of Social Stratification’માં સંઘર્ષનો સિદ્ધાંત આપી, ‘કોને કેટલું અને શા માટે મળે છે તે છે’ તે મુખ્ય પ્રશ્ન સત્તાના અર્થઘટન આધારિત દર્શાવ્યો છે. મહામારીના યુગમાં સૌથી વધુ ગરીબ તથા મધ્યમ વર્ગના લોકો સમસ્યાનો ભોગ બન્યા છે. જ્યારે સત્તાધારી ઉચ્ચ વર્ગ પોતાની જરૂરિયાતો સરળતાથી મેળવી શકતા હતા. માલ અને સેવાઓની અછત, બેરોજગારી, આર્થિક સંકટ, આરોગ્ય વિષયક સુવિધાનો અભાવ, રસી મેળવવા શરૂઆતમાં વધુ પડતો થતો ખર્ચ વગેરે સંજોગોએ લોકોને સંઘર્ષમાં મૂકી દીધા. મૂડીપતિઓ તથા સામાન્ય જન દ્વારા સરકારશ્રીના વિભાગોમાં લાખો-કરોડો રૂપિયા દાન રૂપિયાનું દાન કરવામાં આવ્યું, અનાજ, પ્રાથમિક જરૂરિયાતો છેવાડાના લોકો સુધી પહોંચી શકે તે માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા, પરંતુ ગેરહાર્ડ ઈ. લેન્સકીનો જ મુખ્ય પ્રશ્ન અહીં કરી શકાય કે, મહામારી સમયે હકીકતમાં કેટલા નાગરિકોને કેટલું મળ્યું? જેટલું મળ્યું એની પાછળનું મુખ્ય કારણ કયું? રસીકરણના આયોજન પાછળ જેટલો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો, તે કેટલે અંશે સફળ થયો? જેના કારણે સમજી શકાય છે કે, સત્તાધારી ઉચ્ચ વર્ગના લોકોને કપરા સમયમાં પણ જેટલું મળે છે, તેમાં સતત વધારો થતો જ જાય છે, જ્યારે ગરીબ લોકોને ખૂબ જ ઓછું મળે છે, એમાં પણ દિવસે ને દિવસે વધતી જતી મોંઘવારી અન્ય સામાજિક સમસ્યાઓને જન્માવે છે. સત્તા અને તાબેદારીના સંબંધો સમાજમાં અહિત ઉભું કરે છે. માટે જ રેન્ડલ કોલિન્સે ૧૯૭૫માં પોતાના પુસ્તક ‘Conflict Sociology’માં લોકોના હિતો પર ભાર મૂકે છે²³. મહામારીઓ સામે અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા અનેકવિધ રસીઓની શોધ થઈ છે. રસી દ્વારા જ સમાજમાં ફેલાતો ચેપી રોગ અટકાવી શકાય છે, જે સમગ્ર માનવ સમાજના હિત માટે જ છે.

❖ રસીકરણમાં અવરોધ ઉભી કરતી મુખ્ય બાબતો :-

- નિરક્ષરતા
- અપૂરતી માહિતી
- રસીની આડઅસર થવાનો ડર
- રસી પ્રત્યેનો અવિશ્વાસ
- રસી વિષયક યથાર્થ માહિતીના પ્રચાર-પ્રસારનો અભાવ
- સોશિયલ મીડિયા પર ફેલાતી અફવાઓને સત્ય માનવું

²² Gerhard E. Lenski (1984) ‘Power and Privilege : A Theory of Social Stratification’, UNC Press Books

²³ Randall Collins (1975) ‘Conflict Sociology’ New York: Academic Press

- ધાર્મિક અંધશ્રદ્ધા
- રસી મુક્યા બાદ કોરોના થવાનો ડર

❖ ઉપસંહાર :-

પ્રત્યેક વર્ષે ભારતમાં તથા અન્ય દેશોમાં અસંખ્ય બાળકો અને મહિલાઓને રસી આપવામાં આવે છે, જે વિશ્વનું સૌથી મોટું રસીકરણ અભિયાન ગણાવી શકાય છે .ભારતના સંદર્ભમાં જોઈએ તો ,બાળકોને બીસીજી, ડીપીટી તથા પોલિયોની રસી આપવામાં આવે છે, જે ભારતના રસીકરણની પ્રક્રિયાની સાર્થકતા સિદ્ધ કરે છે .આ ઉપરાંત દેશમાં ટિટેનસ, ડિપ્થેરિયા, ટીબી, હિપેટાઇટિસ બી તથા ડાયરિયા નાબૂદ થાય તે માટે અગાઉથી જ રસીકરણ અભિયાન ચાલી રહ્યું છે .મોટાભાગના ચેપીરોગોને જડમૂળથી નાબૂદ કરવામાં સફળતા પણ પ્રાપ્ત થઇ છે .જેમ કે ,દેશમાંથી શીતળા અને પોલિયોને નાબૂદ કરવામાં વિજ્ઞાનીઓ તથા સંશોધકોને સફળતા મળી છે) બીબીસી ગુજરાતી :2021 .(રસીકરણ ઝુંબેશ અનેક માધ્યમો દ્વારા સરળ રીતે પહોંચાડી શકાય છે તેમજ યથાર્થ માહિતી આપી શકાય છે .શહેરી કે વિકસિત વિસ્તારોમાં કે જ્યાં પ્રિન્ટ મીડિયા જેવા કે ,વર્તમાન પત્રો ,ચોપાનીયા ,બોર્ડ ,બેનર ,સામયિકો દ્વારા અને ઇલેક્ટ્રોનિક મીડિયા જેમ કે ,ટેલીવીઝન ,રેડિયો ,ઇન્ટરનેટ તથા અનેક સોશિયલ મીડિયાના માધ્યમો દ્વારા રસીકરણ અભિયાન સરળ બને છે .ઉપરાંત ગ્રામીણ ,પછાત કે આદિવાસી સમુદાયનમાં પરંપરાગત માધ્યમો જેમકે ભવાઇ, ડાયરો તેમજ ગીત-સંગીત-નાટકનો જનસંપર્ક અર્થે રસીકરણ વિશે જાગૃતિ ફેલાવી શકાય છે .આજે રસી એ માનવસમાજનું અભિન્ન અંગ બની ચૂક્યું છે .જે રીતે સમાજમાં ધોરણો ,મૂલ્યો ,રીત-રીવાજો ફરજિયાતપણે નિભાવવા પડે છે ,એવી જ રીતે સમાજના સભ્યો રસી લેવી એ પોતાની આવનારી પેઢીને વધુ સક્ષમ ,યોગ્ય અને તંદુરસ્ત બનાવવા તરફ સમાજીકરણ કરી રહ્યો છે તેમ કહી શકાય.

❖ સંદર્ભ સૂચી :-

1. Australian Government, Department of Home Affairs, Misinformation and truths about Coronavirus (COVID-19)
<https://covid19inlanguage.homeaffairs.gov.au/misinformation-and-truths-about-coronavirus>
2. Buntz B (5 February 2021). "[Which companies will likely produce the most COVID-19 vaccine in 2021?](#)". *Pharmaceutical Processing World*.
3. Crawford, D. H. (2000). *The invisible enemy: a natural history of viruses*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-856481-2., p. 225.
4. Ehreth, J. (2003). The global value of vaccination. *Vaccine* 21, 596–600.
5. Gerhard E. Lenski (1984) 'Power and Privilege : A Theory of Social Stratification', UNC Press Books
6. Glenny, A. T., and Hopkins, B. E. (1923). Diphtheria toxoid as an immunising agent. *Br. J. Exp. Pathol.* 4, 283–288.
7. <https://pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=1743418>
<https://twitter.com/narendramodi/status/1423663009822437380?lang=en>
<https://www.historyofvaccines.org/content/articles/different-types-vaccines>
8. Jean Baptiste Lamarck, (1914) 'Zoological Philosophy' Cambridge University Press, DOI:
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139105323>

9. Jenner, E. (1798). An Inquiry Into The Causes And Effects Of The Variolæ Vaccinæ, A Disease Discovered In Some Of The Western Counties Of England, Particularly Gloucestershire, And Known By The Name Of The Cow Pox. London: Sampson Low
10. Johnson NPAS, M. J. (2002). "Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918–1920 'Spanish' Influenza Pandemic." Bulletin of the History of Medicine 76 (1): 105–15.
11. Modi Narendra (6 Aug 2021), Tweet,
12. Morens DM, T. J. (2010). "Pandemic Influenza's 500th Anniversary." Clinical Infectious Diseases 51 (12): 1442–44).
13. Mullard A (November 2020). "How COVID vaccines are being divvied up around the world". Nature. doi:10.1038/d41586-020-03370-6
14. Murray CJ, L. A. (2006). "Estimation of Potential Global Pandemic Influenza Mortality on the Basis of Vital Registry Data from the 1918–22, Pandemic: A Quantitative Analysis." The Lancet 368 (9554): 2211–18.).
15. Needham, J. (2000). Science and Civilisation in China: Volume 6, Biology and Biological Technology. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Offit PA (2007). Vaccinated: One Man's Quest to Defeat the World's Deadliest Diseases. Washington, DC: Smithsonian. ISBN 0-06-122796-X.
17. Our World in Data "Coronavirus (COVID-19) Vaccinations – Statistics and Research".
18. Randall Collins (1975) 'Conflict Sociology' New York: Academic Press
19. Retief F, C. L. (2010). "Measles in antiquity and the Middle Ages". South African Medical Journal. 100 (4): 216–217. doi:10.7196/SAMJ.3504. PMID 20459960 .
20. So AD, Woo J (December 2020). "Reserving coronavirus disease 2019 vaccines for global access: cross sectional analysis". BMJ. 371: m4750. doi:10.1136/bmj.m4750. PMC 7735431. PMID 33323376.
21. The different types of COVID-19 vaccines, WHO, <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/the-race-for-a-covid-19-vaccine-explained>
22. The History of Vaccines, Different types of Vaccines,
23. United Nations Department of Economic and Social Affairs (2019). Population Division. World Population Prospects 2019. New York, NY: United Nations Department of Economic and Social Affairs.
24. Walter Bagehot (1883) Physics and Politics Or Thoughts on the Application of the Principles of Natural Selection and Inheritance to Political Society, Cambridge University Press, DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511783135>
25. Wujastyk D. A pious fraud: the Indian claims for pre-Jennerian smallpox vaccination. In: Jan Meulenbeld G, Wujastyk D, editors. Studies on Indian medical history. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers; 2001. pp. 121–54. [Google Scholar]
26. આદિલોક (જુલાઈ-ઓગસ્ટ ૨૦૨૧), વર્ષ-૧૩, અંક-૪, પ્રકાશક અને મુદ્રક – ડૉ. વિનાયક જાદવ, આદિલોક કાર્યાલય, નવરંગપૂરા, અમદાવાદ
27. દિવ્ય ભાસ્કર (૧૮ ઓગસ્ટ, ૨૦૨૧)
28. સંદેશ (૭ જુન, ૨૦૨૧)
29. પરમાર વાચ. એ. (૨૦૧૧), સમાજશાસ્ત્રીય સિક્કાંતો, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ
30. બીબીસી ગુજરાતી ટીમ (23 મે 2021) કોરોના રસી લેવાથી નપુંસકતા આવે? શું છે હકીકત? <https://www.bbc.com/gujarati/india-57211712>
31. માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય, ૨૦૨૦ <https://pib.gov.in/PressReleaseDetail.aspx?PRID=1604711>

❖ **Websites :-**

1. <https://www.hhs.gov/immunization/basics/types/index.html>
2. <https://www.mygov.in/covid-19>
3. <https://covid19.who.int/>
4. https://home.gujarat.gov.in/homedepartment/CMS.aspx?content_id=613192
5. https://home.gujarat.gov.in/homedepartment/CMS.aspx?content_id=612085
6. <https://www.un.org>

.....

ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપુત

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર,

સ્કુલ ઓફ હુમેનીટીસ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સ,

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

Email Id: bhagyashree.org@yahoo.com